

Onderzoek in rechterlijke archieven (1811-1838)

De archieven van de vrederechten worden zelden geraadpleegd, omdat ze bij de bezoekers van archieven tamelijk onbekend zijn. Dat is jammer want ze hebben de genealoog veel informatie te bieden, over criminaliteit waaraan burgers zich bezondigden, over geschillen tussen burgers onderling en over allerlei ambtelijke formaliteiten die onze voorouders via de vrederechter moesten regelen.

Annabella Meddens-van Borselen

Tot 1811 was op het gebied van de rechtspraak in Nederland geen enkele eenheid. Het lokale bestuur en de lokale rechtspraak waren niet gescheiden en werden doorgaans door één

en dezelfde instelling uitgeoefend. De benaming van de lokale bestuurs- en rechtsgebieden verschilden per gewest. In Friesland spraken van grietenijen, in Gelderland van amb-

ten en in Holland van ambachten of heerlijkheden.

De lokale rechtspraak ten tijde van de Republiek hield zich in de eerste plaats bezig met vrijwillige rechtspraak, dat wil zeggen met zaken waarvoor men ook naar een notaris kon gaan, bijvoorbeeld testamenten, boedelscheidingen, huwelijksvoorwaarden en overdracht van onroerend goed. Ook behandelde deze civiele zaken, zaken waarin geschillen tussen burgers werden behandeld. De bevoegdheden van de lokale gerechten waren echter verschillend. Ze waren alle bevoegd in vrijwillige en civiele rechtspraak, maar de bevoegdheid in criminele zaken, zoals diefstal, oplichting, mishandeling of moord, was afhankelijk van de status van het gerecht. De zogenaamde hoge heerlijkheden hadden ook deze hoge rechtsmacht en mochten zware lijfstraffen opleggen en zelfs de doodstraf uitspreken.

Rechterlijke organisatie (1796-1811-1838 (1841))

Na de inlijving van Nederland bij Frankrijk werd in 1811 een geheel nieuwe rechterlijke organisatie ingevoerd. De basis voor deze organisatie was de leer van de 'trias politica', die een scheiding van wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht voorschreef. Voor het eerst kwam er een eenheid van rechtspraak in heel Nederland. De Zuidelijke Nederlanden, waaronder Zeeuws-Vlaanderen en de huidige provincie Limburg, waren overigens al in 1794-1795 door de Fransen bezet en kregen in 1796 een nieuwe rechterlijke organisatie.

Voor de berechting van misdrijven werden de hoven van assisen ingesteld. De rechtbanken van eerste aanleg behandelden beroepszaken van lagere rechtbanken, civielrechtelijke zaken als echtscheidingen en geschillen en misdrijven waarop maximaal vijf jaar gevangenisstraf stond, zoals diefstal, mishandeling en bedelarij. Op het laagste niveau stelde men rechtbanken van politie en vrede-

Straatleven in Haarlem (Witte Heerensteeg en Zijklooster), 1818 (gravure van W. Nieuwhof en J. Pannebakker; coll. Provinciale Atlas Noord-Holland, Rijksarchief in Noord-Holland)

gerechten in. De politierechters behandelden eenvoudige wetsovertredingen (scheldpartijen, burenruzies, ordeverstoringen, wangedrag), waarop kleine boetes stonden of waarvoor een paar dagen gevangenisstraf werd gegeven. De vrederechters deden uitspraken in zakelijke geschillen, regelden familiezaken en handelden bepaalde ambtelijke formaliteiten af.

Nadat de Fransen in 1813 verdwenen waren en het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 was gesticht, bleef de rechterlijke organisatie vrijwel ongewijzigd functioneren tot 1838. In dat jaar werd een aantal Franse wetboeken vervangen door Nederlandse en veranderden de naamgeving en de organisatie van de rechtbanken. Het hof van assisen heette voortaan gerechtshof. De rechtbank van eerste aanleg heeft de naam van arrondissementsrechtbank gekregen, ook wel rechtbank genoemd. De vrede- en politiegerechten gingen op in een kleiner aantal kantongerechten.

Geschillen over loon en leveranties

De vrederechters hadden verschillende taken. Hun eerste opdracht was om – de functiebenaming wijst daar al op – bij zakelijke geschillen een verzoening tot stand te brengen tussen twistende partijen. Op die manier kon de vrederechter een proces voor de rechtbank van eerste aanleg overbodig maken. Kwamen de partijen tot overeenstemming dan werd een akte van consent opgesteld.

De zakelijke geschillen gingen meestal over loongeschillen en leveranties die niet betaald waren. De koemelkersknecht Douwe Pieters uit Leeuwarden, bijvoorbeeld, stapte in 1811 naar de vrederechter om achterstallig loon – een kwart van zijn jaarloon – op te eisen van koemelker Pieter Jacobs. Hij had voor Jacobs gewerkt en verdiende daarmee 75 gulden per jaar. Pieter Jacobs vertelde aan de vrederechter dat de knecht ongeoorloofd een nacht was weggebleven en de daarop volgende ochtend te laat was gekomen. Hij was ontevreden over zijn knecht, vooral omdat Douwe Pieters liet merken dat hij zijn werk met ongenoegen had verricht. De vrederechter bepaalde niettemin dat de koemelker aan zijn knecht een deel van het achterstallige loon moest uitbetalen.

Ook Jansje Zwanenburg, een dienstbode uit Heemstede, trok in 1813 de stoute schoenen aan om ten overstaan van de vrederechter achterstallig loon van haar baas te eisen. Zij had als kleeblekersmeid gewerkt bij de kleebleker Maarten Visser en verdiende bij hem per jaar 66 gulden 'met kost'. Zij kreeg nog

Mr. Gerbrand Elias (1764-1842) was 47 jaar oud en vader van veertien kinderen toen hij in 1811 vrederechter van Bloemendaal werd. Hij verloor de macht over zijn linkerarm en -been als gevolg van een attaque (tekening van J.P. Visser Bender; foto en coll. Teylers Museum, Haarlem)

negen gulden van haar voormalige baas. De kleebleker voerde als verweer aan, dat Jansje door ziekte tijd had verzuimd. De vrederechter van Heemstede vond dat de verzuimde tijd afgetrokken kon worden van het loon, maar dat hij alsnog zes gulden aan de kleeblekersmeid moest uitbetalen.

Een enkele keer behandelden vrederechters zaken waarbij beledigingen in het geding waren. Zo eiste Willem Stalenhoef uit Alkmaar in 1811 via de vrederechter eerherstel van Wilhelmina Magdalena Sanninga, echtgenote van Pieter Rood. Wat was er gebeurd? Pieter Rood, slager in Alkmaar, had Willem vlees geleverd en hem herhaalde malen gevraagd om de rekening te betalen. De echtgenote van de slager was het zat en ging naar Willem Stalenhoef toe om het geld op te eisen. Willem antwoordde haar dat het hem 'niet convenieerde' (schikte) en dat hij een andere keer zou betalen. De slagersvrouw werd woedend en schold hem uit. Uiteindelijk betaalde hij. Willem verklaarde dat hij eerst begrip had voor het schelden van mevrouw Rood, die zwanger was. Maar nu eiste hij 'reparatie' van de scheldpartij. De slagersvrouw bood haar excuses aan en verklaarde dat Willem Stalenhoef, voor zover zij wist, een eerlijk man was.

Akten van bekendheid

Vrederechters behandelden ook allerlei zaken in de familiesfeer. Zij stelden voogden aan over minderjarige kinderen die (half)wees waren geworden, zij zorgden voor de verzegeling en ontzegeling van boedels bij overlijden of bij faillissement en stelden zogenaamde 'akten van emancipatie' op, waarbij minderjarige handelingsbekwaam (meerderjarig) wer-

Johan Anthony Graswinckel (1739-1822) was al 71 jaar toen hij in 1811 tot griffier van het vredegerecht werd aangesteld. Hij liep negen maanden per jaar in een 'soubise' (warme winterjas). Een tijdgenoot zei over hem: 'een zeer braaf, kundig, maar voor in-accurate mensen een al te accuraat man, en daarom dikwijls een knorrig man genoemd' (tekening van J.P. Visser Bender; foto en coll. Archiefdienst voor Kennemerland)

den verklaard om bijvoorbeeld een eigen zaak te kunnen opzetten.

Vrederechters waren ook verantwoordelijk voor het opmaken van zogenaamde 'akten van bekendheid', waarin getuigen verklaren dat zij de betrokkene kennen. Zulke akten moesten vaak worden overlegd wanneer iemand ging trouwen en geen doopbewijs van zichzelf of geen bewijs van overlijden van zijn of haar ouders kon overleggen.

In 1820 ging Wilhelmina van der Paauw uit Haarlem naar de vrederechter. Zij wilde trouwen met Dirk Bukers, maar kon geen overlijdensakte van haar moeder overleggen. Zij was de dochter van wijlen Daniël Arnoldus van der Paauw en Catharina van Zantvoort. Wilhelmina vertelde dat haar moeder in 1800 haar vier kinderen had verlaten. Zij was toen zes jaar oud. Moeder Catharina was vertrokken en had nooit meer iets van zich laten horen, waarna de vier kinderen werden opgenomen in het rooms-katholieke wees- en armenhuis te Haarlem.

Een uit genealogisch oogpunt interessant geval was dat van Antje Lazones uit Haarlem. Zij wilde in 1836 trouwen, maar kon geen correcte geboorteakte overleggen. Haar moeder Catharina Lazones was ongehuwd toen zij in 1819 moest bevallen van haar dochter. Zij had toen een valse naam opgegeven, die van Catharina de Jong. En zo kreeg dochter Antje ook de achternaam De Jong. Antje stapte met haar moeder en zes getuigen naar de vrederechter om de vermelding van de foutieve achternaam vast te laten leggen. Alle getuigen

bleken op de hoogte te zijn van de opzettelijke onjuiste opgave van de achternaam. Getuige Jan Boogaard verklaarde dat hij de moeder lang kende en dat zij eerder bij de geboorte van een onwettige zoon precies hetzelfde had gedaan. Moeder Catharina Lazones vertelde dat zij haar dochter De Jong had genoemd 'uit bezorgdheid voor hare eer en goede naam'.

Ook joodse vrouwen en doopsgezinde kinderen konden een akte van bekendheid nodig hebben, omdat van hen geen dopen zijn ingeschreven. Robbert Hoekes de Vries, koopman te Haarlem, stapte in 1827 met zes getuigen naar de vrederechter om een akte van bekendheid voor zijn zoon, de schippersknecht Oeds Robberts de Vries, te regelen. Samen met Johannes Bernardus Determan, tapper aan het Spaarne, Inse Dirks Stelma, koopman aan de Bakenessegracht, Albert Mast, koopman in de Kleine Houtstraat, Jan van Bree-men, koopman op de Turfmarkt te Haarlem, Geert Drost, schipper uit Augustinusga in Friesland en Tobias Witteveen, schipper uit Dokkum, legde hij een verklaring af over de geboorte van zijn zoon Oeds. Die was geboren in 1804 aan boord van het schip van zijn vader dat bij Burgedam in de buurt van Leeuwarden lag. De familie was doopsgezind. De geboorte en deoop waren nooit ergens ingeschreven. Bovendien verklaarden de getuigen dat destijds familienamen in Friesland niet in gebruik waren en dat Robbert Hoekes en zijn kinderen pas bij de invoering van de burgerlijke stand de achternaam van De Vries hadden aangenomen.

Slordige predikant

In Noord-Holland zijn bij kustplaatsen doopregisters verloren gegaan bij de inval van Engelsen en Russen in 1799. Ook zijn toen Nederlandse soldaten omgekomen bij een veldslag. Dat is de reden waarom Engelina Pabst in 1818 met een aantal soldaten uit het regiment, waarin ook haar vader gediend had, voor de vrederechter verscheen. Zij wilde trouwen met korporaal der huzaren Willem Gabel, maar kon geen overlijdensakte van haar vader Philip Pabst overleggen. Christiaan Saris, Willem Barabas en Nicolaas van Wijngaarden verklaarden dat Pabst in 1799 in militaire dienst gesneuvelde was.

De kinderen van J.J. Swaving gingen in 1813 naar de vrederechter van Haarlem om een akte van bekendheid op te laten stellen voor de voormalige slaaf Christiaan van der Vaart. Hun vader was in 1804 uit de kolonie Berbice teruggekeerd en had zijn negerslaaf meegenomen om hem van slavernij vrij te maken. Christiaan werd in 1807 gedoopt door de hervormde kerk te Haarlem. Een paar jaar later vertrok de ex-slaaf weer naar Berbice. Daar moest hij bewijzen dat hij geen slaaf meer

was. Inmiddels was zijn vroegere baas overleden en regelden diens kinderen de akte.

Een opmerkelijke klacht jegens de Lutherse predikant Georg Heinrich Pfeiffer (†

1810) is te vinden in het archief van het vrederecht van Haarlem (Rijksarchief in Noord-Holland, inv.nr. 107, akte nr. 34). In de betreffende akte, opgesteld in 1833, lezen we hoe deze predikant 'allerslordigst is geweest in het aantekenen en inschrijven van door hem gedoopte kinderen, waardoor er veele ommis-siën en feilen in dat boek zijn ingeslopen (...)'. Hij noteerde de namen en data op doopbriefjes en schreef deze pas veel later – soms pas na een half jaar of een jaar – in het doopboek in. Dat gebeurde waarschijnlijk ook met de doopinschrijving van Helena Maria Bonger uit 1804, waarbij Pfeiffer per vergissing niet Hendrina de Roos als haar moeder vermeldde, maar de tweede echtgenote van haar vader, Geertrui Riemerstorfer.

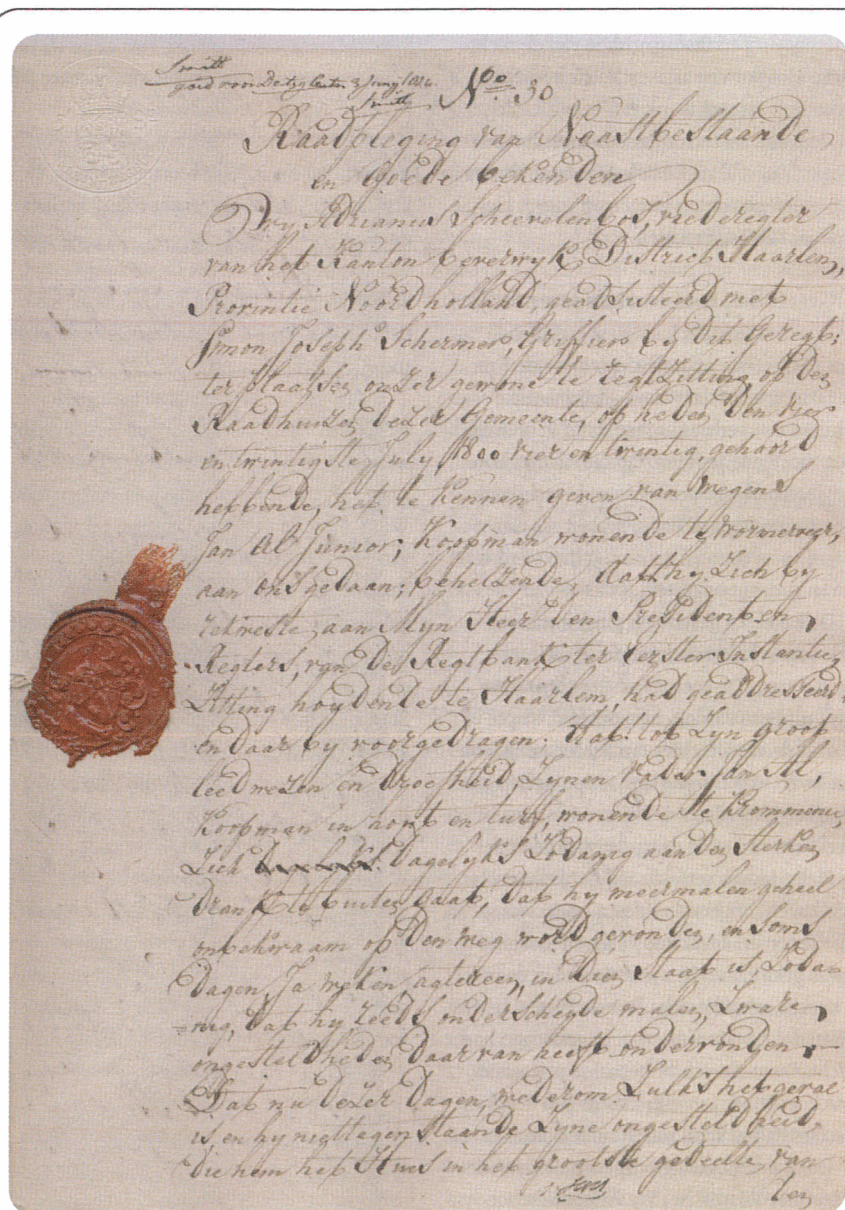
Onder curatele

Af en toe vinden we in de archieven van de vrederechten akten, waarbij volwassenen wegens drankmisbruik, dementie of krankzinnigheid op verzoek van hun familie onder

curatele worden gesteld en soms in een verberthuis worden opgesloten. In een vroege Limburgse akte lezen we hoe in 1796 de zestig-jarige 'imbecille' Ida Dautzenberg uit Heerlen een voogd kreeg toegewezen 'om deszelfs persoon en goederen te bestieren'.

In 1824 verscheen Jan Al junior, koopman in Wormerveer, voor de vrederechter van Beverwijk. Hij vertelde dat, tot zijn groot leedwezen en droefheid, zijn vader Jan Al, koopman in hout en turf te Krommenie, dagelijks zo veel sterke drank tot zich nam, dat hij vaak laveloos langs de kant van de weg lag. Soms verkeerde hij dagen, soms weken achtereen in dronken staat, zodanig dat hij zelfs meerdere malen 'zware ongesteldheden' daarvan had ondervonden. Door deze staat van 'sufheid en wezenloosheid' deed hij verkeerde 'negotieën', verrichte hij dwaze handelingen en dreigde hij zijn vermogen te verkwisten aan anderen die van zijn situatie misbruik maakten.

Om te voorkomen dat zijn vader tot totale armoede zou vervallen werd een zogenaamde

'Raadpleging van naastbestaande en goede bekenden' door de vrederechter van Beverwijk op 24 juli 1824 in verband met de onder curatele stelling van Jan Al wegens drankmisbruik (Rijksarchief in Noord-Holland, Archief van het vrederecht van Beverwijk, inv.nr. 12, akte nr. 30)

'familieraad' bijeengeroepen. Jan Kemper uit Wormerveer en Simon Kemper uit Wormer, beiden neven, Hendrik Velthuis uit Wormerveer, behuwd neef, Jacobus Alberti en Christiaan Walbregt uit Krommenie en Timon van Kleef uit Wormerveer kwamen bijeen om de zaak te bespreken. De eerste drie familieleden wilden echter niet dat Jan Al senior onder curatele werd gesteld of werd opgesloten. Zij vertelden dat hij zich al zes weken niet meer schuldig had gemaakt aan drankmisbruik, verwistingen of buitensporige daden. De andere drie bekenden steunden Jan Al junior wel. De vrederechter moest nu de beslissing nemen. Hij vond dat, alhoewel Jan Al senior zich al enige weken goed gedragen had, deze 'echter geen karakter genoeg bezat om de verleiding steeds te weerstaan'. De vrederechter steunde dan ook het verzoek van de zoon, die handelde uit 'kinderlijke bezorgdheid voor de zedelijke en burgerlijke belangen van zijn vader'. De neven Jan Kemper, Simon Kemper en Hendrik Veldhuis waren het niet eens met

deze uitspraak en weigerden de akte te ondertekenen.

Hoe zoeken?

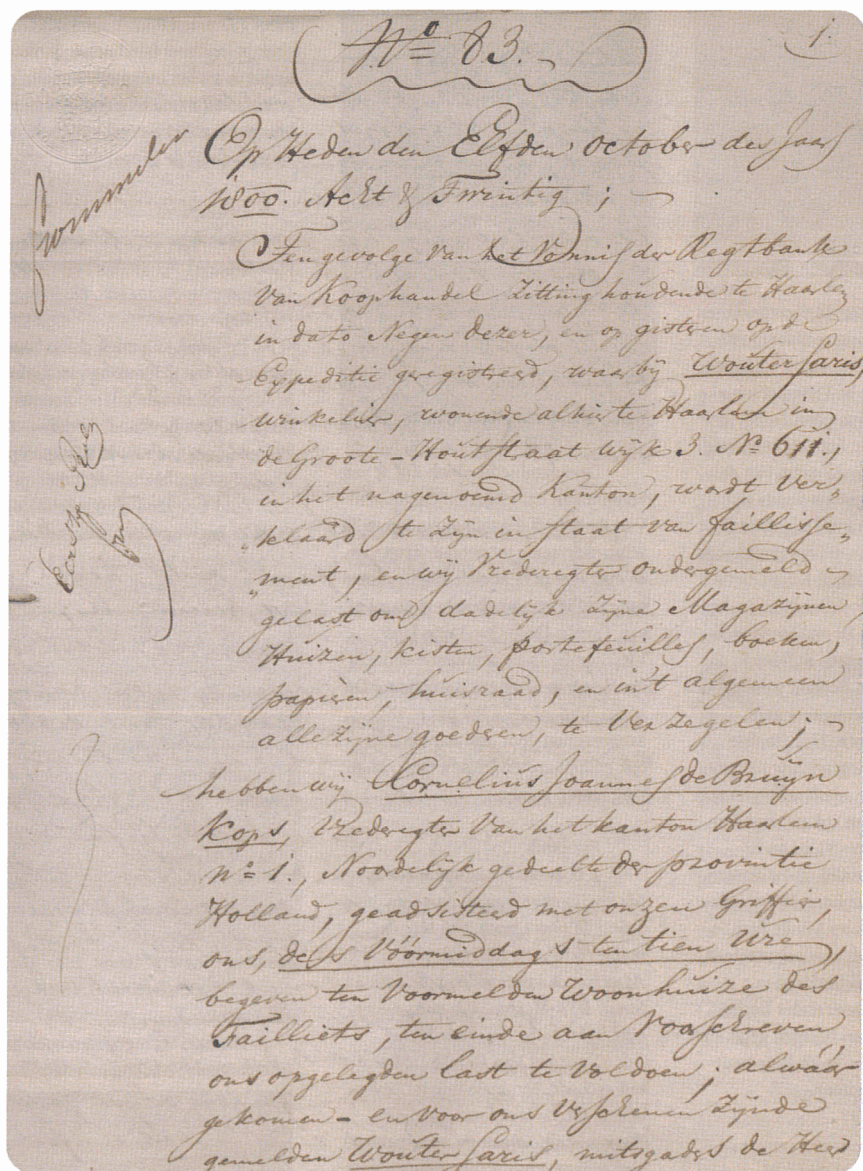
Akten en vonnissen kunt u vinden met behulp van de zogenaamde 'repertoria'. De griffiers van de vrederegerechten maakten in chronologisch volgorde repertoria aan waarin zij de datum, het soort akte en de namen van de partijen noteerden. Deze repertoria zijn voor een deel bewaard gebleven. Via de repertoria kan gericht gezocht worden naar een bepaalde akte, bijvoorbeeld de aanstelling van een voogd bij overlijden van één of beide ouders.

Soms zijn de akten van de vrederegerechten in een digitaal bestand toegankelijk gemaakt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de akten van het vrederecht te Gouda (zie ook de website van het Streekarchief Hollands Midden, via www.groenehartarchieven.nl). In Noord-Holland is een groep vrijwilligers druk bezig met het maken van een index op de von-

Archieven van de vrederegerechten

Hieronder vindt u een overzicht van de archieven van de vrederegerechten met tussen haakjes de plaats waar het archief wordt bewaard.

- Drenthe, 1811-1838 (Drents Archief);
- Friesland, 1811-1838 (Tresoar; de archieven van het vrederecht van Leeuwarden bevinden zich in het Historisch Centrum Leeuwarden);
- Gelderland, 1811-1838 (Gelders Archief);
- Groningen, 1811-1838 (Groninger Archieven);
- Limburg, 1796-1841 (Rijksarchief Limburg);
- Noord-Brabant, 1811-1838 (Rijksarchief in Noord-Brabant);
- Noord-Holland, 1811-1838 (Rijksarchief in Noord-Holland; de archieven van de vrederegerechten van Amsterdam en Nieuwer-Amstel zijn niet bewaard gebleven);
- Overijssel, 1811-1838 (Historisch Centrum Overijssel);
- Utrecht, 1811-1838 (Utrechts Archief);
- Zeeland, 1796-1838 (Zeeuws Archief; een deel van de archieven van de vrederegerechten is verloren gegaan);
- Zuid-Holland, 1811-1838 (Nationaal Archief).

Vrederechters droegen onder andere zorg voor de verzegeling van boedels bij faillissementen, zoals in het geval van de Haarlemse winkelier Wouter Saris die bij vonnis van de rechtbank van koophandel d.d. 9 oktober 1828 failliet was verklaard (Rijksarchief in Noord-Holland, Archief van het vrederecht van Haarlem, inv.nr. 105, akte nr. 83)

nissen van de vrederegerechten in die provincie. Het Rijksarchief in Noord-Holland te Haarlem (Kleine Houtweg 18) presenteert zaterdag 30 oktober 2004 de eerste index, die op de vonnissen van het vrederecht van Haarlem. De index is die dag te raadplegen in de studiezaal en eind oktober ook op de website van het Rijksarchief (www.noordhollandsarchief.org). Na de index op de vonnissen van de vrederegerechten van Haarlem en Alkmaar zullen de vrederegerechten Van Hoorn en Enkhuizen toegankelijk worden gemaakt. Deze laatste twee vrederegerechten zijn vooral van belang omdat zij akten bevatten, die in andere archieven verloren zijn gegaan. (De huwelijksbijlagen van de gemeenten in het arrondissement Hoorn zijn in 1890 bij een brand verloren gegaan.)

Drs. Annabella Meddens-van Borselen is verbonden aan het Rijksarchief in Noord-Holland te Haarlem.

Met dank aan Klaas Zandberg (Historisch Centrum Leeuwarden), J. van Rensch (Rijksarchief in Limburg), Peter Blom (Zeeuws Archief) en Ginneke van der Ree (Rijksarchief in Noord-Brabant).